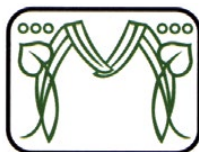

Westelijke Langstraat

Landschappelijk groen erfgoed
cultuurhistorische waardenstelling landschapselementen

Ecologisch Adviesbureau Maes

december 2018

Westelijke Langstraat

Landschappelijk groen erfgoed
cultuurhistorische waardenstelling landschapselementen

Ecologisch Adviesbureau Maes

In opdracht van de gemeente Waalwijk

december 2018

COLOFON

Rapportage en veldwerk	Bert Maes (EAM)
Samenstelling kaarten	Emma van den Dool (EAM)
Veldwerk	Guido de Bont, Carmen Hiddes, René van Loon, Erik Simons
Foto's	Bert Maes tenzij anders vermeld
Opdracht	Gemeente Waalwijk
Begeleiding	Eric de Bruin (gemeente Waalwijk) en Ineke de Jongh (Arcadis/gemeente Waalwijk)
Tekstcommentaar	Ad Wagemakers
Foto kaft	Elzensingels en doorgroeide knotes in de Binnenpolder van Besoijen

*Ecologisch Adviesbureau Maes
Maes.dool@planet.nl
Utrecht, december 2018*

INHOUD

1	INLEIDING	7
2	KORTE CULTUURHISTORIE VAN HET LANDSCHAP	9
3	WERKWIJZE	15
4	RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK EN CULTUURHISTORISCHE WAARDENSTELLING	19
5	DE SOORTEN BOMEN EN STRUIKEN	29
6	BEHEER EN BEHOUD	35
7	SAMENVATTING EN CONCLUSIE	39
8	LITERATUURLIJST	41
	BIJLAGE: toelichting op de digitale kaarten	43

INLEIDING

Het poldergebied van de het westelijke Langstraatgebied met de karakteristieke smalle percelen van het slagen-landschap, behoort tot de belangrijke historische landschappen van Noord-Brabant. Deze rapportage betreft de waardenstelling van de groene landschapselementen: de houtsingels, houtwallen, heggen en bossen. Specifiek is daarbij gekeken naar de bomen en struiken en in hoeverre deze tot het groene landschappelijk erfgoed gerekend en gewaardeerd kunnen worden. In het verleden zijn verschillende veldinventarisaties van de groenelementen uitgevoerd. Met name de gedetailleerde inventarisatie van de elzensingels door IVN de Waerdman (2008) is een belangrijk document die zijn waarde nog steeds behoud¹. Ook biedt het rapport over de Westelijke Langstraat van Arcadis² waardevolle informatie over het cultuurhistorische groen erfgoed en cultuurhistorie in het algemeen.

De gemeente Waalwijk verzocht het Ecologisch Adviesbureau Maes een herijking uit te voeren van de cultuurhistorische waarde om over een actuele beoordeling te kunnen beschikken.

---

¹ Veldonderzoek van Ad Wagemakers en Giel de Haan.

² De Jongh en Amsing, 2017.

Smalle kavels met elzensingels (Meerwijksche Driessen, Labbegat 4).

KORTE CULTUURHISTORIE VAN HET LANDSCHAP

Tot in de eerste helft van de 20e eeuw was de streek tussen de Bergsche Maas en 's-Gravenmoer, een immens Middeleeuws slagenlandschap van eindeloze smalle kavels. De ontginning is vanuit de rivier de Maas in zuidelijke richting uitgevoerd vanaf de 12e en 13e eeuw. De eerste pioniers troffen een onbegaanbaar gebied aan met veel water en moerassen. Het natte gebied, met plaatselijke kwel, is door middel van talloze gegraven sloten ontwaterd en ontgonnen.

Aanvankelijk werd er turf gestoken. Met de kavelgrenzen en slootkanten waren in de nabijheid van de rivier niet of schaars beplant. Meer naar het zuiden werden ze beplant met bomen die als hak- en knothout werden beheerd en benut. Dit weidse ontginningslandschap is in de Westelijke Langstraat nog goed te ervaren, al is ook daar veel historische beplanting verdwenen. De Westelijke Langstraat is in feite nog vrijwel het enige gebied met middeleeuwse, en deels latere, verkaveling en beplanting. De karakteristieke beplanting bestaat voornamelijk uit zwarte els, een boomsoort die gemakkelijk als hakhout en knoboom is te beheren en eeuwenlang het onmisbare brandhout en geriefhout opleverde. Elzen gedijen uitstekend op de plaatselijke vochtige en natte zand- en veenbodems en waren tevens bodemverbeters. Door de leenheren werden de turfstekers vaak verplicht elzen te planten, ook om erosie van het talud vanwege de hoge kweldruk tegen te gaan. De Sint Elisabeth vloed verwoeste al de inspanningen in 1421. De tweede ontginningsperiode gebeurde nu vanaf de huidige Winterdijk of Zuid-Hollandse dijk, waarmee eenzelfde slagenlandschap ontstond.

Behalve elzen werden op de iets rijkere bodems ook meidoorns, wilgen en essen aangeplant. Meidoorns zijn bij uitstek geschikt voor dichte hagen op plaatsen waar het vee binnen of juist buiten gehouden moest worden. Of er binnen de houtsingels stekelheggen stonden vóór het gebruik van prikkeldraad, is niet bekend, maar niet uitgesloten. Wilgen en essen in de vorm van hak- en knobomen leveren naast brand- en geriefhout ook bindmateriaal en waardevol veevoer op. Naast de hoofdboomsoorten groeiden er al dan niet spontaan allerlei andere soorten bomen en struiken tussendoor die ongetwijfeld velerlei nuttige producten leverden. Veel van die kennis, die tot in de 20e eeuw nog algemeen bekend was, is thans verdwenen en door oral history nog nauwelijks meer is terug te halen. Veel gebruik was zo gewoon dat het zelden werd gedocumenteerd.

Hoe de oorspronkelijke aanleg en beplanting er in de Middeleeuwen exact heeft uitgezien, is niet bekend, en ongetwijfeld hebben er veranderingen in de loop van de geschiedenis plaats gevonden. Wel kunnen we iets zeggen over hoe de landschapselementen er waarschijnlijk in de afgelopen eeuwen uit hebben gezien en hoe ze zijn samengesteld.

Enkele historische beheervormen

Laagafgezette hakhoutstoof van zwarte els (Labbegat 2 noord).

Vrij hoge knotboom van zwarte els (Labbegat 4).

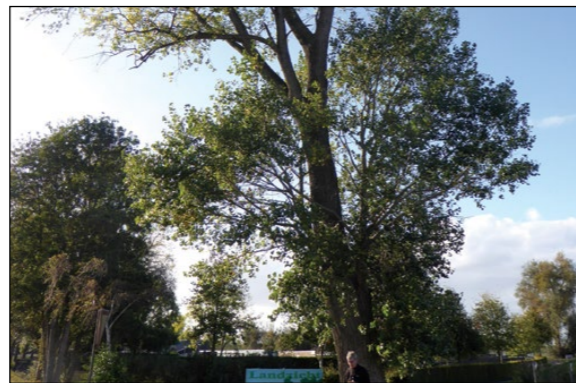
Lage knotboomvormen van zwarte els (Labbegat 2 zuid).

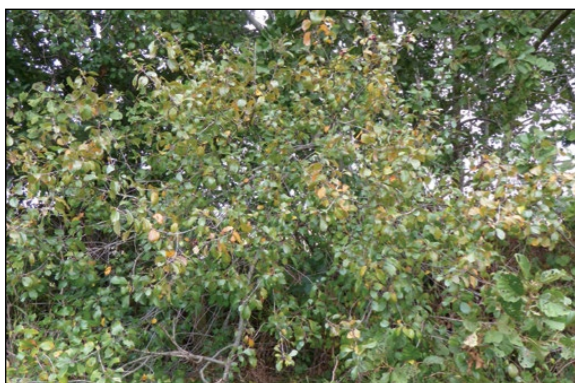
Lage knotbomen van de es.

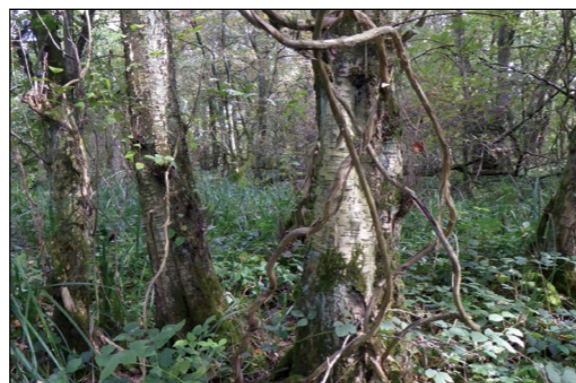
Knotwilg (schietwilg, Labbegat 4).

Oude opgaande Canadapopulier (Winterdijk bij Labbegat 3).

Struikvorm van sporkehout (Labbegat 2 zuid).

Wilde kamperfoelie als liaan (Den Dulver).

De sloten die de percelen begrenzen waren waarschijnlijk alle aan weerszijde beplant met hakhout en knotbomen. Soms zijn de slootkant opgeworpen tot aarden wallen. Het is ook mogelijk dat de houtsingels en houtwallen, vóór de invoer van het prikkeldraad in het begin van de 20^e eeuw, begeleid werden met meidoornheggen. In sommige gebieden zoals de Binnenpolder zijn meidoorns schaars, in Labbegat (1) zijn ze algemener. In een enkel geval zoals aan de westkant van de Meerdijksche Driessen (Labbegat 4), staan meidoorns mogelijk nog in een soort hegverband. De meidoorns staan meest op de wat hogere en zandigere percelen zoals tegen het Halve Zolenpad. Met de inrichting van het gebied in de jaren '90 zijn de tweestijlige meidoorns in Labbegat 2, en daarmee uit de gehele Westelijke Langstraat verdwenen (med. A. Wagemakers). Meidoorns werden als lastig ervaren en bestreden, en ook verkocht voor de bloemenmarkt (med. A. Wagemakers). Op allerlei plaatsen stonden knotwilgen (schietwilgen en kraakwilgen) die o.a. voor het bindmateriaal ten behoeve van houtbundels nodig waren. Ze leverden tevens de eerste nectar na de winter voor de bijen van de imkers.

Opvallend is het grote aandeel van bramen en hop in de houtsingels. Ze kennen het nodige historische gebruik, maar voor het Westelijke Langstraatgebied is er weinig over te melden. Bramen waren altijd en waren een waardevolle bron van de eetbare vruchten. Voor relaties van bomen en struiken met de leer- en schoennijverheid, tenminste vanaf de 18^e eeuw bekend, is binnen het onderzoeksgebied nauwelijks iets aangetroffen. In het langgerekte bosperceel van Zuidewijn zijn enige restanten van hakhout of spaartelgen van zomereiken aangetroffen die mogelijk zijn benut voor schorswinning ten behoeve van looistof.

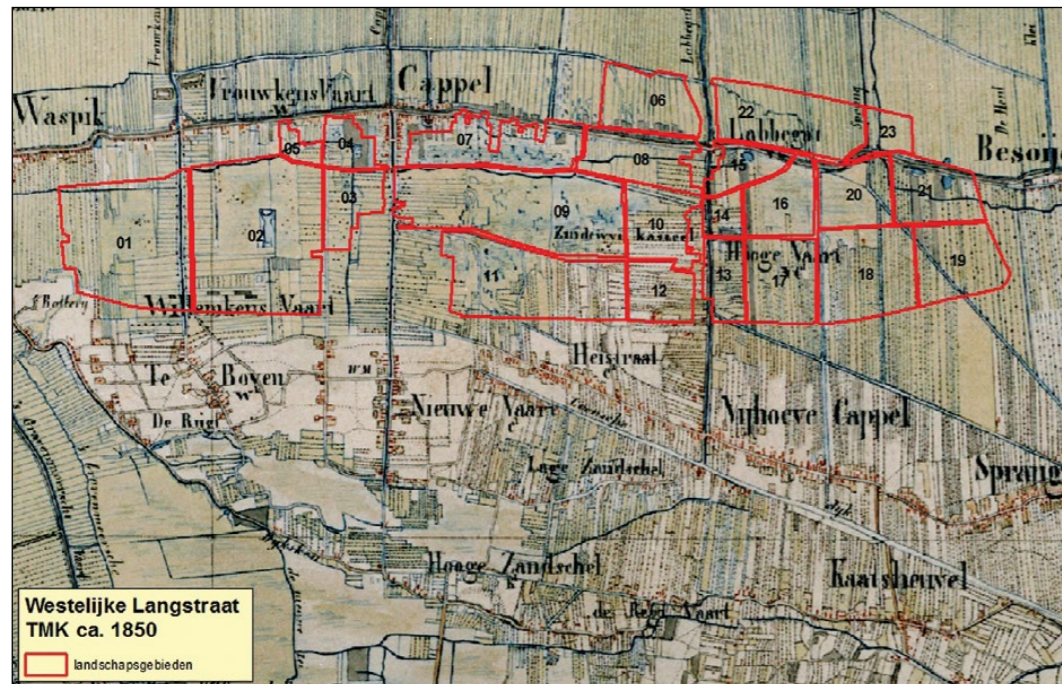
Uitbundige sluiervegetatie van hop (vrouwelijke planten) in een elzensingel met wilde lijsterbes.

Een rij eenstijlige meidoorns, mogelijk een heg-relict.

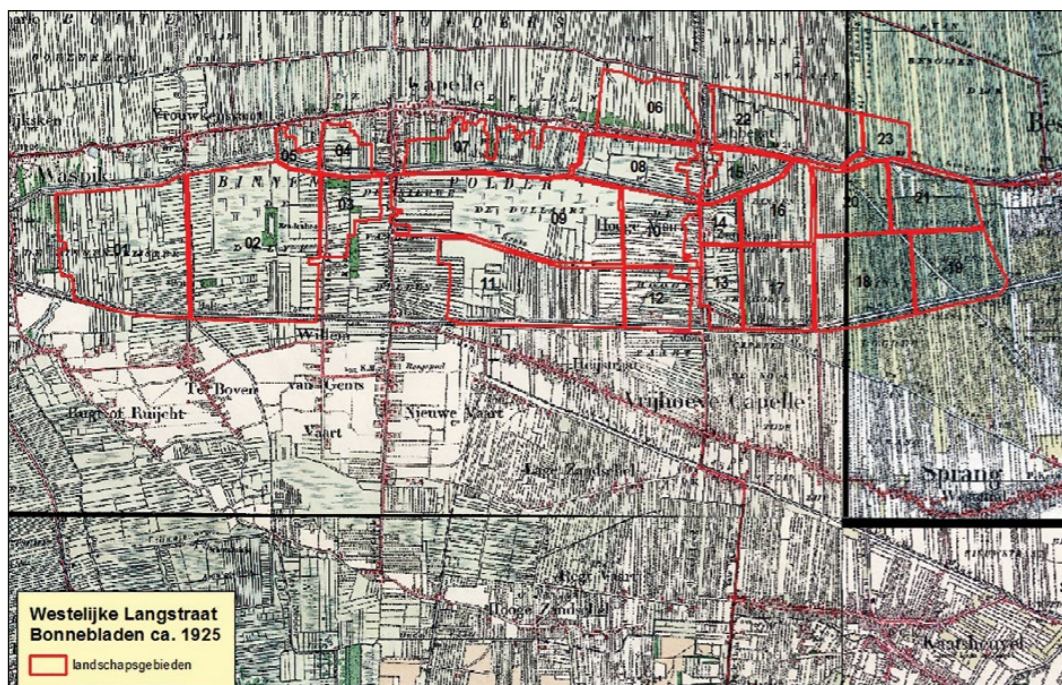
Ontwikkeling van de Westelijke Langstraat in kaartbeelden

Hierna wordt de ontwikkeling van de Westelijke Langstraat van rond 1850, 1925 en de huidige situatie globaal vergeleken. De begrenzingen van de landschapsgebieden zijn in rode kleur aangegeven.

Kaart 1 Het Westelijk Langstraatgebied rond 1850.

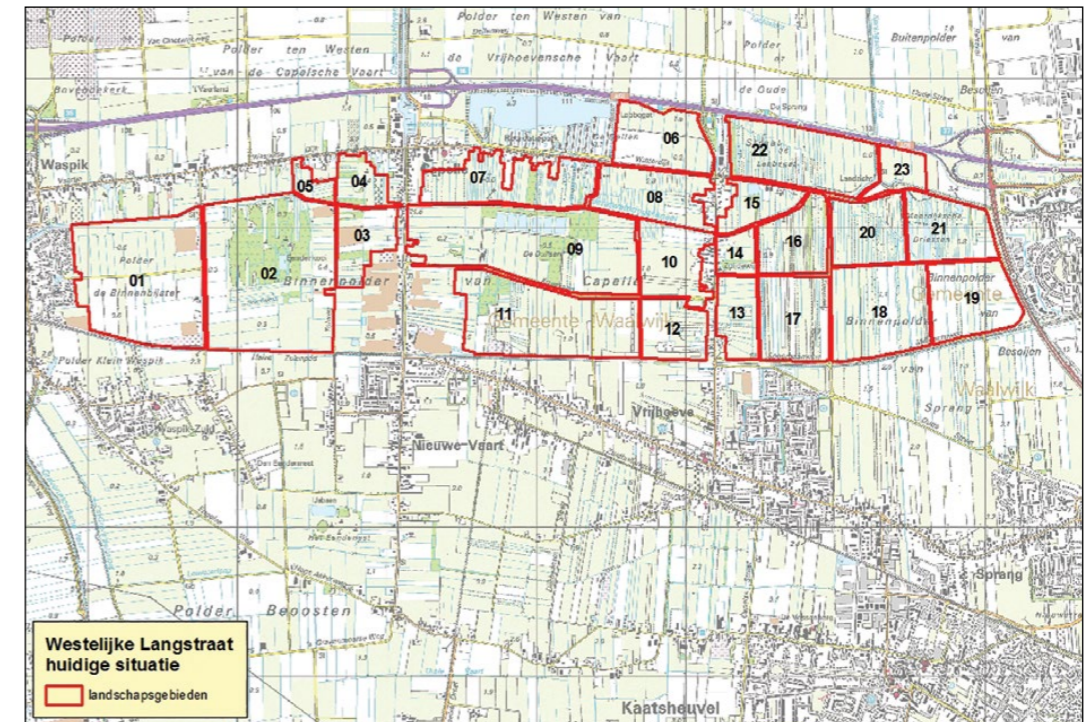
Rond 1850 maakt de Westelijke Langstraat onderdeel uit van het merendeels nog Middeleeuwse slagenland-schap met de langgerekt smalle percelen. Ook zien we delen onontgonnen moerasachtig gebied waar plaatselijk turf werd gewonnen.

Kaart 2 Het Westelijk Langstraatgebied ca. 1925.

Voor in het zuidelijke deel zijn veel perceelscheidingen beplant. In het noordelijke deel, zoals Labbeegat 1 en 2 zien kleine bosjes langs de dijk. De eendenkooi Den Dulver ligt nog in open landschap.

In het eerste kwart van de 20^e eeuw is het landschap nog vrij weinig veranderd. In het oostelijke deel zijn meer perceelscheidingen beplant.

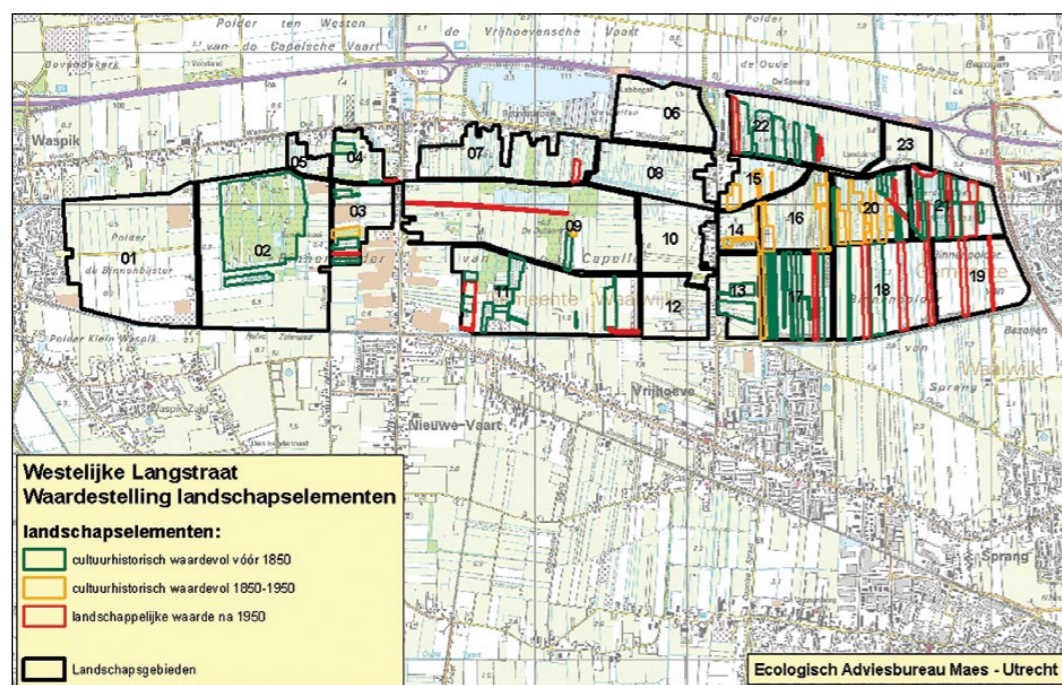
Kaart 3 Het Westelijk Langstraatgebied, huidige situatie met

01 Polder de Binnenbijster	09 De Dullaard (noord)	17 Labbeegat 2 (zuid)
02 Den Dulver met de eendenkooi	10 De Kruisvaart	18 Binnenpolder van Besoijen (west)
03 De Kwekel	11 De Dullaard (zuid) en	19 Binnenpolder van Besoijen (oost)
04 Tolweg Noord (oost) en	12 De Dullaard (zuidoost)	20 Labbeegat 3
05 Tolweg Noord (west)	13 Zuidewijn (zuid)	21 Labbeegat 4
06 De Dellen	14 Zuidewijn (noord)	22 Labbeegat 1
07 De Schans	15 Hogevaart	23 Landzicht
08 De Hoven	16 Labbeegat 2 (noord)	

Grotere veranderingen komen er vooral in de latere 20^e en 21^e eeuw. De rijksweg A59 met de gegraven plas bij Capelle, de bebossing rond de eendenkooi en in de Dullaard en de nieuwe brede dwarsloot in het oostelijke deel. Met de ruilverkaveling van 1965-1970 verdwenen veel elzensingels. Bestudering van de kaartbeelden geeft inzicht in de opeenvolgende beplantingen.

Spontane uitzaai van zwarte els.

Kaart 4 De landschapselementen met waardenstelling. De landschapsgebieden (hier zonder waardenstelling weergegeven) zijn gebaseerd op de begrenzingen die Arcadis hanteert met onderverdelingen. Gebied 12 is extra toegevoegd.

WERKWIJZE

Ten behoeve van het onderzoek zijn de landschapselementen van het plan- en onderzoeksgebied in het veld bezocht en geïnventariseerd op de aanwezige boom- en struiksoorten die van cultuurhistorische waarde zijn. Enkele karakteristieke soorten voor het gebied zoals wilde kamperfoelie, sporkehout en hondsrös, zijn apart geplot en op kaart aangegeven. Onderdelen van deze soorten zijn waarschijnlijk voor diverse doelen benut en geoogst. Van de kruidlaag zijn in beperkte mate opvallende kenmerkende soorten opgenomen. De veldinventarisatie is verricht in de periode 3 oktober - 2 november 2018. Bij vergelijkbare landschapselementen, zoals bij houtwallen en houtsingels, zijn er soms meerdere samengevoegd.

De indeling van de landschapsgebieden zijn gebaseerd op de begrenzingen die de gemeente Waalwijk en Arcadis hanteert met enkele onderverdelingen, vanwege verschillen in waardering. Gebied 12 is een extra aanvulling.

Van de bomen is genoteerd of ze tot het wilde (autochtone) genetische erfgoed horen of tot een jongere niet-autochtone herkomst of exoot zijn. Van de grotere bomen is de historische beheerwijze genoteerd (hakhout, knotvorm, opgaande vorm).

Bij de waardenstelling is onderscheid gemaakt in drie historische tijdslagen de periode tot ca. 1850, de periode 1850-1950 en de periode na 1950.

Bepaling van de ouderdom van de beplanting heeft altijd beperkingen en is nooit helemaal exact te bepalen. De ontwikkeling aan de hand van de kaartbeelden is een waardevolle eerste zeef. Daarnaast kijken we naar de boom- en struiksoorten die we er aantreffen en de historische beheerwijze ervan (hakhout, knotbomen, spaartelgen). Behalve actieve aanplant kan er ook sprake van spontane uitzaaiing, die in het beheer meegenomen werd.

Algemene kenmerken en criteria van groen landschappelijk erfgoed

De cultuurhistorische kenmerken en criteria kunnen als volgt worden omschreven en gedefinieerd. Uitgegaan wordt van meer algemene historische landschapskenmerken naar detailkenmerken van het groen.

1. **De geomorfologie:** het zand- en veengebied.
2. **De historische geografie:** de middeleeuwse ontginningsvorm met karakteristieke percelering.
3. **De aard van de (abiotische) landschapselementen:** perceelsgrens, wal, sloot, greppel.
4. **De aard van de (biotische) groene landschapselementen:** bosstrook, houtwal, houtsingel, heg.

5. **De structuur van het landschapselement:** de bomen of struiken staan bijvoorbeeld op de aarden wal, op het talud of langs de waterlijn.
6. **De historische beheersvorm:** historische hegvorm, hakhout, spaartelg, knotboom, opgaande boom.
7. **De soort of variëteit van de bomen en struiken:** ledere soort boom of struik en soms ook variëteiten, had eigen kwaliteiten en gebruikswaarde als geriefhout, brandhout, houtskool, nectarbron, medicijn, thee, veevoer, looistof, twijgen voor wanden, manden en hoepels.

Waardebepaling van de landschapselementen (kaart 4)

De landschapselementen zijn ingedeeld in drie tijdslagen:

- De periode van vóór 1850.
- De periode van ca. 1850 – 1950.
- De periode met jonge beplanting van na ca. 1950.

De periode van vóór 1850

De landschapselementen, hier voornamelijk houtwallen en houtsingels, bestaan substantieel uit traditionele en autochtone beplanting van bomen en struiken van vóór ca. 1850. De landschapselementen staan aangegeven op de topografische kaart van ca. 1850. Hert kan ook zijn dat er vanuit oude groeiplaatsen uitzaai en verjonging heeft plaats gevonden. Inboet vond vroeger veelal ook plaats met regionaal zaad- en plantgoed.

Binnen deze tijdslaag worden drie waarderingen toegekend afhankelijk van de criteria: ouderdom, de oppervlakte of lengte, de gaafheid, de zeldzaamheid en de karakteristiekheid voor de streek. De eindwaarde is uitgedrukt in: zeer waardevol, waardevol en vrij waardevol.

De oudste tijdslaag van vóór ca. 1850 betreft het belangrijkste en ook het meest kwetsbare cultuurhistorische groene erfgoed. Landelijk betreft deze zeldzame categorie nog maar 3% van de landschapselementen met bomen en struiken. De bomen en struiken van deze periode zijn veelal autochtoon en behoren tot de 'wilde' flora die zich na de laatste IJstijd (vanaf ca. 13.000 jaar geleden) spontaan heeft gevestigd. Dit genetische erfgoed heeft een belangrijke rol gespeeld bij de middeleeuwse ontginningen en ook daarna tot ca. 1850. Het werd intensief benut voor gebruik in de nederzettingen en voor de inrichting van het landschap³. Locaties met autochtone bomen en struiken worden benut als zaad- en stekgoed voor nieuwe beplanting in natuurgebieden en waardevolle landschappen⁴. In de Westelijke Langstraat worden met name van zwarte els en Gelderse roos zaden geoogst ten behoeve van de Autochtone Genenbank om te gebruiken bij nieuwe aanplant in natuurgebieden en cultuurhistorisch waardevolle landschappen.

³ Maes (red.), 2013.

⁴ Genenbank Staatsbosbeheer; Rassenlijst autochtone bomen en struiken, Wageningen (WENR).

De periode van ca. 1850 – 1950

De landschapselementen van de periode dateren voornamelijk uit de tweede helft van de 19^e eeuw. De beplanting is veelal nog traditioneel en vaak nog autochtoon.

De periode van na ca. 1950

Hierbij gaat het om jonge aanplant, maar wel van enige landschappelijke betekenis vanwege het plantgoed en beheerwijze zoals hakhoutbeheer.

Bij het veldwerk zijn een aantal karakteristieke soorten apart gekarteerd. Het betreft waarnemingen van individuele bomen en struiken (zie kaart 4). Dat betreft oude hakhout- en knotessen, Gelderse roos, sporkehout, wilde kamperfoelie en oude Canadapopulieren. Bijzondere knot- en hakhoutbomen van de zwarte els zijn vanwege de grote aantallen niet apart op kaart aangegeven. Het betreft niet zo zeer landelijk zeldzame soorten maar wel soorten die vanuit cultuurhistorie karakteristiek zijn en daarin vanwege allerlei toepassingen in het verleden een rol hebben gespeeld.

Waardebepaling van de landschapsgebieden (kaart 2)

Voor de indeling in landschapsgebieden zijn de begrenzingen van de Arcadis rapportage (2017) aangehouden. Wel zijn er onderverdelingen gemaakt in het geval van verschillende waardenstellingen. Voor de cultuurhistorische waardering van de landschapsgebieden zijn vier categorieën gehanteerd:

Cultuurhistorische zeer waardevol groen erfgoed

De historische percelering van het slagenlandschap is goed herkenbaar en de landschapselementen (voornamelijk houtsingels en houtwallen) bestaan substantieel uit autochtone inheemse bomen en struiken van vóór 1850. In mindere mate zijn er landschapselementen bestaande uit jonge inboet beplanting.

Cultuurhistorische waardevol groen erfgoed

De historische percelering is hier nog vrij goed herkenbaar en er zijn diverse landschapselementen met autochtone inheemse bomen en struiken van vóór 1850. In meerdere mate zijn er landschapselementen bestaande uit jongere beplanting.

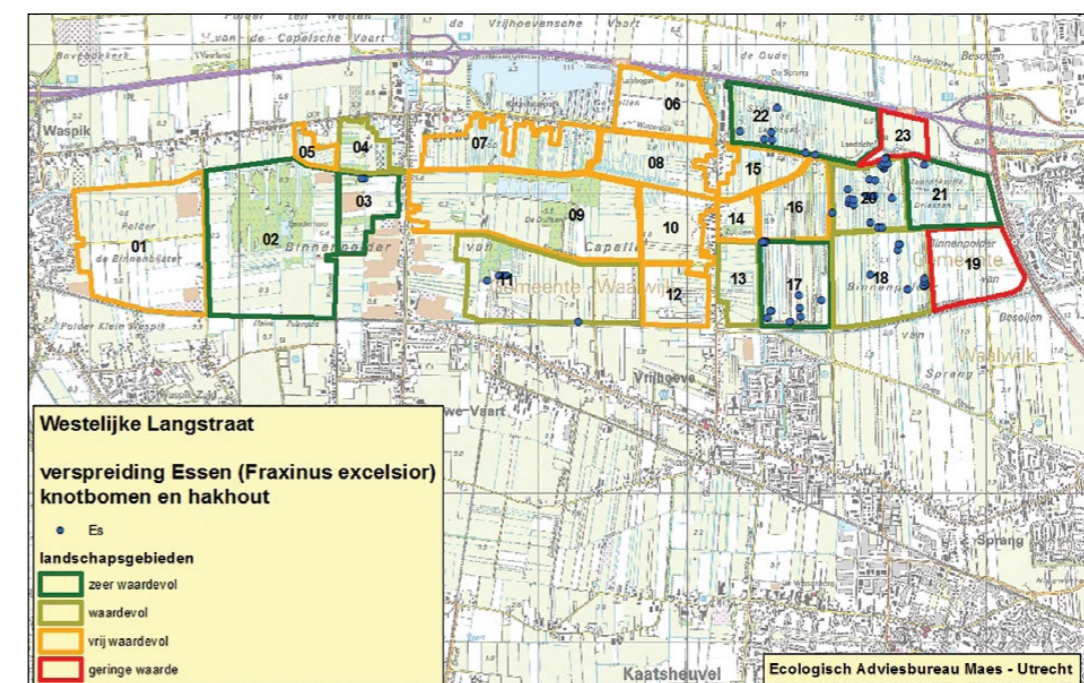
Cultuurhistorisch vrij waardevol groen erfgoed

De historische percelering is in grote lijnen herkenbaar, maar er geen of vrijwel geen cultuurhistorisch waardevolle beplanting. De bestaande beplanting is veelal van na ca. 1950. Binnen deze categorie van landschapsgebieden zijn er in potentie mogelijkheden voor landschapsherstel met aanleg met cultuurhistorische kenmerken in wijze van beplanting en aard van de boom- en struiksoorten.

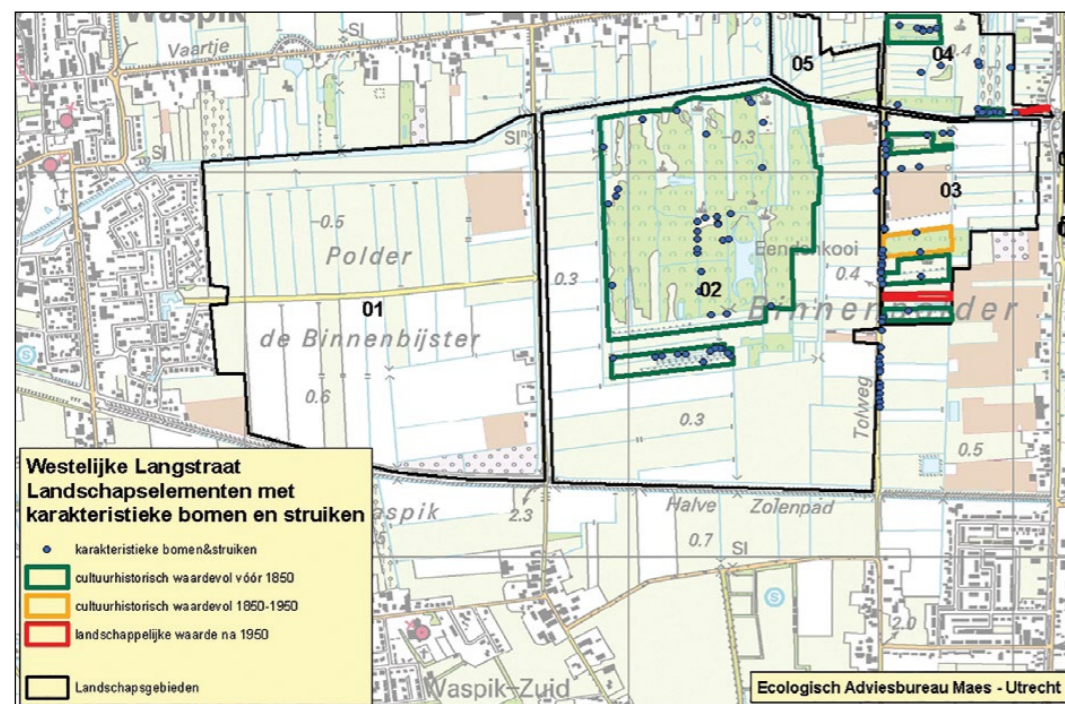
Geringe cultuurhistorische waarde uit oogpunt van groen erfgoed

Hier is de historische percelering niet of nauwelijks nog herkenbaar.

Bij de landschapsgebieden is gekeken naar het totaal van de historische percelering en de historische landschapselementen met beplanting. Als criteria gelden ook hier, zoals bij de landschapselementen: de ouderdom, de oppervlakte of lengte, de gaafheid, de zeldzaamheid en de karakteristiekheid voor de streek.

Kaart 5 De landschapsgebieden met waardenbepalingen. De landschapselementen zijn hier weggelaten. De landschapsgebieden zijn gebaseerd op de begrenzingen die Arcadis hanteert met onderverdelingen. Gebied 12 is extra toegevoegd.

Kaart 6 Het westelijke deel van de Westelijke Langstraat met

01 Polder de Binnenbijster

03 De Kwekel

05 Tolweg Noord (west)

02 Den Dulver

04 Tolweg Noord (oost) en

Elzenbroekbos bij de eendenkooi Den Dulver met wilde kamperfoelie.

Elzenbroekbos bij de eendenkooi Den Dulver.

RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK EN CULTUUR-HISTORISCHE WAARDENSTELLING

Bij de bespreking van de verschillende landschapsgebieden is de kaart van de Westelijke Langstraat hierna in drie delen weergegeven.

01 Polder de Binnenbijster

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

Hier bevinden zich geen landschapselementen met bomen en struiken van cultuurhistorische waarde. Wel is de historische percelering, zij het in grove mate, nog herkenbaar. Het gebied was tot aan de laatste ruilverkaveling, ca. 1970, een moerasachtig gebied, met grauwe wilg, Gelderse roos en veel riet (med. A.Wagemakers).

02 Den Dulver met eendenkooi

Cultuurhistorische waardenstelling: zeer waardevol

De eendenkooi van het westelijke deel van de Binnenpolder van Capelle (Den Dulver) staat op de kaart van ca. 1850 op dezelfde plaats aangegeven als die van de huidige. De aanleg van de eendenkooi dateert van het begin van de 19^e eeuw, tenminste vanaf 1820 (med. Ineke de Jongh). De kavelstructuur rondom de kooi met houtsingels kan deels ouder zijn. Direct rondom de kooiplas is een bosstructuur aangegeven. In een ruimere omgeving is rond 1850 een moerasgebied aangegeven met verspreide puntjes die op een broekbosachtige vegetatie kan wijzen. Aan de zuidkant gaat het gebied over in een reeks van houtsingels, waarschijnlijk elzensingels.

Bosrand met grote wilde lijsterbessen in vrucht.

Het bos rond de eendenkooi bestaat thans uit elzenbroekbos dat merendeels door spontane ontwikkeling is ontstaan. Het is nu deels verdroogd door verlaging van de waterstand sedert ca. 1970. De zwarte elzen zijn in de vorm van uitgegroeide hakhoutstoven, soms tot 20 meter hoog. Tot in de jaren '80 werd ieder jaar een deel afgezet (med. A. Wagemakers). Aan de randen is wilgenstruweel ontwikkeld, meest van grauwe wilg. Andere soorten die tot de oorspronkelijke, autochtone, begroeiing behoren zijn de wilde kamperfoelie, sporkehout, zwarte bes, wilde lijsterbes, gewone vlier, grauwe wilg, de hybride van grauwe wilg en geoorde wilg (*Salix x multinervis*), bitterzoet, Gelderse roos, kraakwilg, wilde gagel (med. A. Wagemakers), en bramensoorten. Mogelijk zijn zachte berk, ruwe berk en de hybride tussen beide soorten (*Betula x aurata*) hier autochtoon. Opmerkelijk zijn de zeldzame hybride van de grauwe wilg en rossige wilg (*Salix x guinieri*). De rossige wilg is een zuidelijke variant van de grauwe wilg in Europa die soms hybridiseert met de meer noordelijke grauwe wilg. In het bos, maar vooral rondom de eendenplas is beplanting aangebracht ten behoeve van de kooi o.a. als beschutting. Deels betreft het hoog opgaande bomen als es, zomereik, gewone esdoorn, schietwilg (cv), kraakwilg (cv), Canadapopulier en struiken als Amerikaans krentenboompje, cultuur-aalbes, zoete kers, amandelwilg, katwilg en Amerikaanse vogelkers. De kraakwilgen behoren deels mogelijk tot de zeldzame variëteit 'decipiens', die wel wordt beschouwd als de oorspronkelijk wilde soort.

Aan de zuidkant van de eendenkooi liggen vijf elzensingels die bestaan uit uitgegroeid elzenhakhout en lage knobomen van elzen. Plaatselijk zijn er elzen verdwenen en plaatselijk zijn er jonge elzen ingeboet. Behalve zwarte els zien we er sporkehout, grauwe

wilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes, eenstijlige meidoorn en bramensoorten.

03 De Kwekel

Cultuurhistorische waardenstelling: zeer waardevol

In het landschapsgebied De Kwekel zien we oude elzensingels en houtwallen met sporkehout, grauwe wilg, gewone vlier, wilde lijsterbes, eenstijlige meidoorn, Gelderse roos, bramensoorten en bitterzoet. Plaatselijk enkele oude knotbomen van de schietwilg. De Kwekel is ook gewaardeerd vanwege de directe ligging bij de belangrijke Den Dulver met de eendenkooi.

04 Tolweg Noord (oost)

Cultuurhistorische waardenstelling: waardevol

In dit landschapsgebied komen enkele houtwallen voor met elzenhakhout, sporkehout, grauwe wilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes en Gelderse roos. Langs het Zuiderafwateringskanaal staat een oude knotwilgenrij met stamomvangen tot 3,5 meter. De Tolweg Noord (oost) is ook gewaardeerd vanwege de directe ligging nabij de belangrijke Den Dulver met de eendenkooi.

05 Tolweg Noord (west)

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In dit landschapsgebied komen geen waardevolle landschapselementen voor. De toekenning vrij waardevol is toegekend op grond van de herkenbare historische percelering.

06 De Dellen

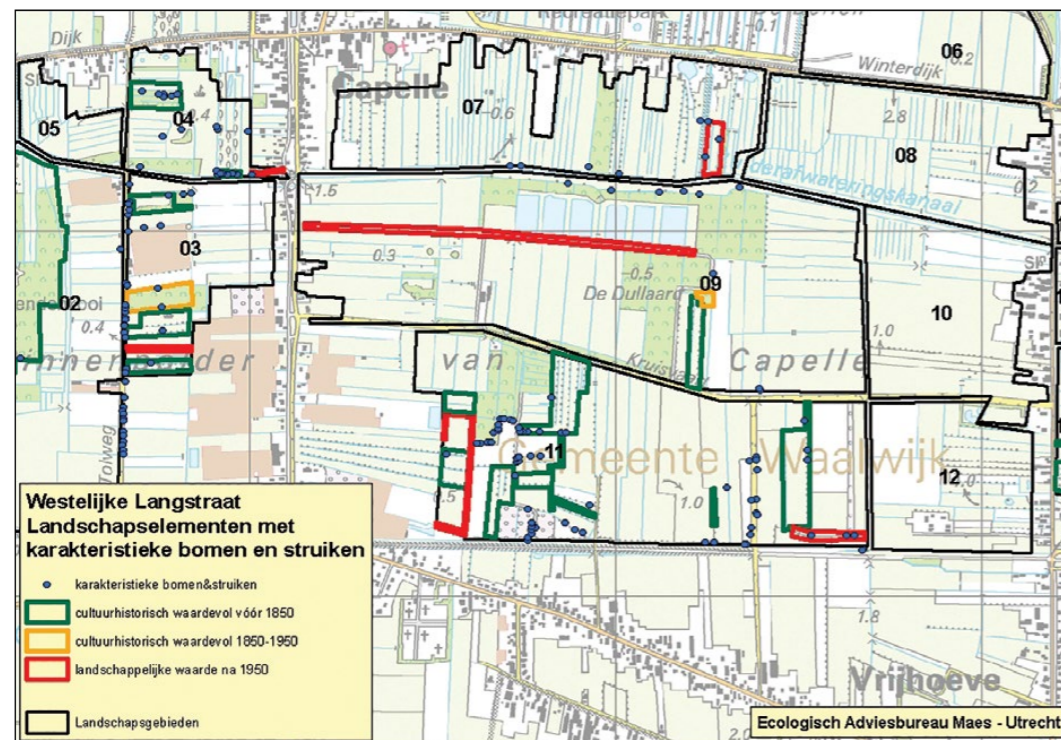
Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In dit landschapsgebied komen geen waardevolle landschapselementen voor. De toekenning vrij waardevol is toegekend op grond van de herkenbare historische percelering. In 1830 bestond het gebied uit hooiland met kleine geriefhoutbosjes, wellicht deels grienden tegen de huidige Winterdijk.

07 De Schans

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In dit landschapsgebied (wordt ook wel onder 'de Hoven' gerekend) met vrij veel particuliere achtererven komen weinig waardevolle landschapselementen voor. Enkele verspreide houtsingels uit het begin van de 20^e eeuw, zijn van belang vanwege elzenhakhout, oude knotwilgen (schietwilgen) en oudere grote

Kaart 7 Het middendeel van de Westelijke Langstraat met de landschapsgebieden

06 De Dellen   08 De Hoven   10 De Kruisvaart   12 De Dullaard (zuidoost)
07 De Schans   09 De Dullaard (noord)   11 De Dullaard (zuid)

Canadapopulieren (volgens Wagemakers en de Haan met een stamomvang van ca. 2 meter. Deels zijn de elzensingels door spontane opslag ontstaan en deels ook weer verwijderd om de trilveenvorming te bevorderen (med. A. Wagemakers). In dit gebied komen de enige twee waargenomen groeiplaatsen voor van wilde rozen, hier de hondsroos. De toekenning vrij waardevol is mede toegekend op grond van de herkenbare historische percelering.

08 De Hoven

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In dit landschapsgebied komen geen waardevolle landschapselementen voor. De toekenning vrij waardevol is toegekend op grond van de herkenbare historische percelering. Volgens de bevindingen van Wagemakers en de Haan zijn de houtsingels in het westelijke deel hier ontstaan na 1990 als spontane opslag, na het aanbrengen van een sloottalud. De spontane elzen zijn daarna afgezet.

De Schans met het Zuiderafwateringskanaal.

09 De Dullaard (noord)

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In het landschapsgebied de Dullaard (of de Dullaert) is het historische kavelpatroon, deels uit 1939, vrij goed herkenbaar. Cultuurhistorisch waardevolle beplanting is er schaars: twee houtsingels met oude elzenstoven en wilde lijsterbes en veel jonge inboet. In dit gebied is veel jong bos aangelegd na ca. 1950 op de plaats van vroegere ontveningen.

10 De Kruisvaart

Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol

In dit landschapsgebied komen weinig waardevolle landschapselementen voor. Er zijn enkele oudere elzenstoven en sporkehout. De toekenning vrij waardevol is toegekend op grond van de herkenbare historische percelering.

De Dullaard. Perceelscheiding van De Schans met grote elzenstoven en groeiplaats van de hondsroos.

Oude Canadapopulieren.

Knotwilgen.

11 De Dullaard (zuid)**Cultuurhistorische waardenstelling: waardevol**

In het gebied van De Dullaard (ook wel de Kleine Dullaert) ten zuiden van de Kruisvaart liggen verspreide houtwallen en houtsingels met beplanting van vóór 1850.

De houtsingels en houtwallen bestaan uit oude elzenstoven en in minder mate oude essenstoven, grauwe wilg, boswilg, wilde lijsterbes, gewone vlier, bitterzoet en bramensoorten. De elzensingels liggen hier ook in oost-westrichting. Enkele grote Canadapopulieren met stamomvang van meer dan 3 meter. Mogelijk zijn enkele zomereiken met een stamomvang tot 3,5 meter nog autochtoon.

12 De Dullaard (zuidoost)**Cultuurhistorische waardenstelling: vrij waardevol**

In dit landschapsgebied met particuliere eigenaren komen weinig waardevolle landschapselementen voor. Er zijn een paar elzensingels. De toekenning vrij waardevol is toegekend op grond van de herkenbare historische percelering.

13 Zuidewijn (zuid)**Cultuurhistorisch waardenstelling: waardevol**

In dit landschapsgebied liggen enkele oost-west gerichte houtwallen met oud elzenhakhout, een enkele essenhakhoutstov, eenstijlige meidoorn, wilde kamperfoelie, sporkehout, grauwe wilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes, Gelderse roos en bramensoorten. Aan de oostzijde ligt een bosstrook die al op de kaart van 1850 staat aangegeven. De beplanting lijkt hoofdzakelijk van de latere 19^e eeuw en 20^e eeuw met grote zomereiken en Amerikaanse eiken. Mogelijk resteert een deel van de zomereiken van ouder hakhout dat benut werd voor schorswinning ten behoeve van de leerlooierij. Er staan enkele hakhoutstoven van elzen. Verder zien we in het bos o.a. grauwe wilg, geoorde wilg, Salix x multinervis (grauwe wilg x geoorde wilg), Salix x reichardtii (Grauwe wilg x boswilg), sporkehout, wilde kamperfoelie en in de kruiddlaag o.a. pijpenstrootje en een grote populatie van koningsvarens.

14 Zuidewijn (noord)**Cultuurhistorisch waardenstelling: waardevol**

In dit landschapsgebied is enige historische percelering herkenbaar. In het verlengde van de oude bosstrook in het zuidelijk deel van Zuidewijn zien we hier het vervolg en een zijstrook in westelijke richting. Er staan opvallende grote Amerikaanse eiken en o.a. hazelaar en grauwe abelen. In de kruiddlaag o.a. pijpenstrootje.

15 Hogevaart**Cultuurhistorisch waardenstelling: waardevol**

Dit particuliere landschapsgebied bestaat uit merendeels de historische percelering met elzenhakhout.

16 Labbegat 2 (noord)**Cultuurhistorisch waardenstelling: waardevol**

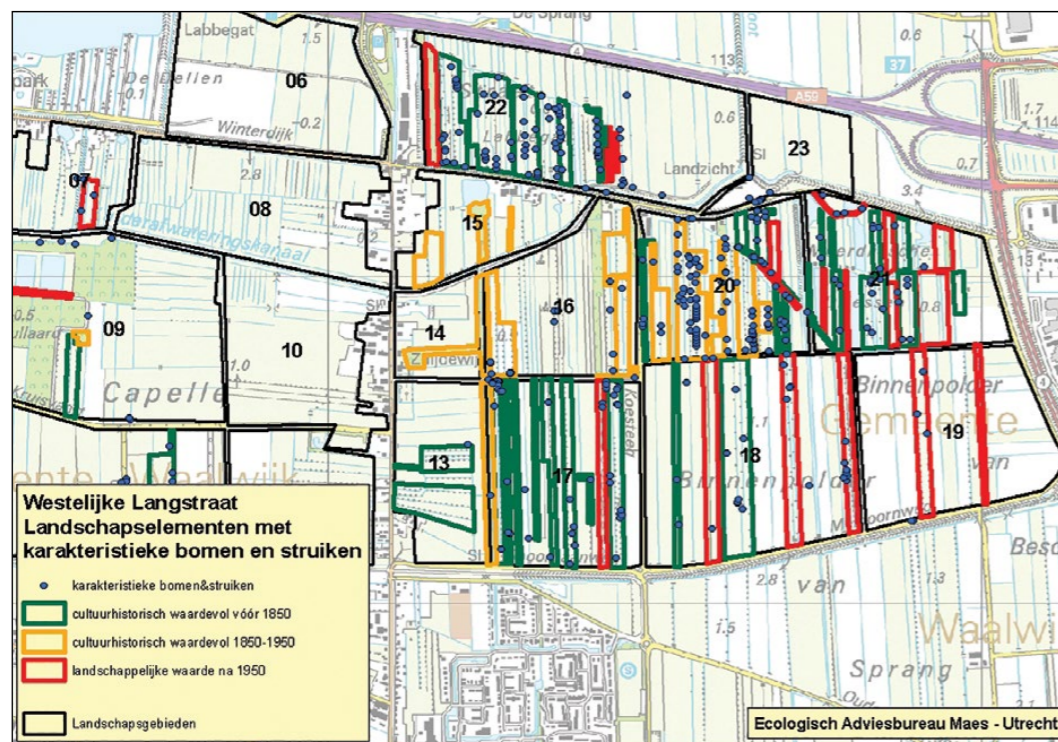
Het noordelijk deel van Labbegat 2 is in de loop van de 19^e en 20^e eeuw ontgonnen en beplant met houtsingels. Tot in de 19^e eeuw was het een moerasgebied waar turf gewonnen werd. In het centrale deel van dit gebied zijn de houtsingels gekapt en wordt de natte zeggen- en veenmosvegetatie (blauwgrasland en kranswiervetatie) met succes hersteld. We zien er ook de kleinbladige kruipwilg als dwergstruikje. De natuurwaarde weegt hier zeker op tegen het relatief jonge cultuurhistorische landschap van elzensingels. Overigens zijn er daarvan in het westelijke deel en het oostelijke deel enkele van behouden. In het oostelijke deel is gekozen voor spontane bosontwikkeling zodat enkele elzensingels tot een brede bosstrook is uitge-

groeid. Het bos is te typeren als droog elzenbroekbos met plaatselijk zeggeveldjes waaronder elzenzegge, riet, hennegras, gele lis, melkeppe en veel bramen. In de boomlaag naast het doorgegroeide elzenhakhout: es, ruwe en zachte berk, eenstijlige meidoorn, wilde kamperfoelie, sporkehout, grauwe wilg, Salix x reichardtii (grauwe wilg x boswilg), bitterzoet, wilde lijsterbes, schietwilg en een paar grotere Canadapopulieren.

In de westelijk gelegen elzensingels zien we nog zachte berk, eenstijlige meidoorn, sporkehout, grauwe wilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes, Gelderse roos en bramensoorten. In de kruiddlaag staat o.a. de zeldzame moerasvaren.

17 Labbegat 2 (zuid)**Cultuurhistorisch waardenstelling: zeer waardevol**

Het zuidelijk deel van Labbegat 2 heeft merendeels de historische percelering van ca. 1850 behouden. Naast de hakhoutelzen komen er veel knotelzen voor wat als een bijzondere karakteristiek mag gelden. Verder zien we er diverse grote essenhakhoutstoven en knobomen van es, ruwe en zachte berk, Betula x aurata (zachte berk x ruwe berk), eenstijlige meidoorn, sporkehout, grauwe wilg, boswilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes, Gelderse roos, wilde gagel (med. A. Wagemakers), bramensoorten en knobwilgen (schietwilg). De meidoorns zijn hier mogelijk oude hegrestanten. In de kruiddlaag o.a. hennegras, koningsvaren en de zeldzame slangenwortel.

Kaart 8 Oostelijke deel van de Westelijke Langstraat met de landschapsgebieden

13 Zuidewijn (zuid)	17 Labbegat 2 (zuid)	21 Labbegat 4
14 Zuidewijn (noord)	18 Binnenpolder van Besoijen (west)	22 Labbegat 1
15 Hogevaart	19 Binnenpolder van Besoijen (oost)	23 Landzicht
16 Labbegat 2 (noord)	20 Labbegat 3	

Labbegat 2 noordelijke deel met elzensingels.

Verboste percelen met grauwe wilg, zwarte els en elzenzegge in de ondergroei.

Oude uitgroeide essenstoof (Fotografie: Erik Simons).

De wilde lijsterbes in vrucht (Fotografie: Erik Simons).

Labbegat 2 (zuidelijk deel, 17).

Labbegat 2 zuid elzenstoven en groep Koningsvarens.

Oude knotboom van de kraakwilg, waarschijnlijk de wilde variëteit 'decipiens'.

Karakteristieke smalle kavels met elzensingels.

18 Binnenpolder van Besoijen, westelijk deel

Cultuurhistorische waardenstelling: waardevol

Het middeleeuwse slagenlandschap is hier nog goed herkenbaar al zijn er ook een paar grote akkers. De zwarte els, als hakhout en ook als bijzondere lage knotbomen zijn hier de algemeen. Er staan verder knotes, sporkehout, grauwe wilg, gewone vlier, bitterzoet, wilde lijsterbes, eenstijlige meidoorn en bramensoorten.

Verspreid in het gebied staan oude dikke geknotte kraakwilgen en een enkele oude schietwilg. De kraakwilgen behoren mogelijk tot de zeldzame variëteit 'decipiens', die wordt beschouwd als de oorspronkelijk wilde soort.

19 Binnenpolder van Besoijen, oostelijk deel

Cultuurhistorische waardenstelling: geen cultuurhistorische waarde

Jonge houtsingel van zwarte els en essenhakhout.

Een grote akker.

20 Labbegat 3**Cultuurhistorische waardenstelling: waardevol**

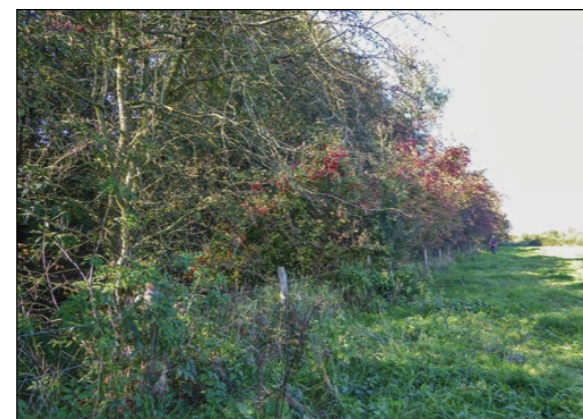
Labbegat 3 is merendeels in de latere 19^e en 20^e eeuw ontgonnen en beplant met houtsingels. Evenals in Labbegat 2 (noord) is in het centrale deel omgevormd tot natte zegge en veenmosvegetatie. We zien er ook de kleinbladige kruipwilg als dwergstruikje. In het oostelijke deel waren rond 1850 al enkele elzensingels die thans begroeid zijn met essenhakhout en ruwe berk, eenstijlige meidoorn, sporkehout, grauwe wilg, geoorde wilg, sleedoorn, gewone vlier, wilde lijsterbes, bitterzoet, Gelderse roos, bramensoorten en knotwilgen (schietwilg). In de kruidlaag zien we o.a. hennegras, gele lis, kale jonker, melkeppe, cyperzegge, riet en in het water o.a. stompbladig fonteinkruid.

Bijzonder knotvormen van zwarte els bij Labbegat 4 (Meerwijksche Driessen).

Imposante oude knotwilg (schietwilg) bij Labbegat 4 (Meerwijksche Driessen).

Labbegat 4 met grote Gelderse rozen en eenstijlige meidoorns (mogelijk restant van een oude heg).

22 Labbegat 1**Cultuurhistorisch waardenstelling: zeer waardevol**

Het gebied van Labbegat 1 is goed behouden gebleven voor wat betreft de cultuurhistorische beplanting van de slagmaten. De zwarte els is ook hier de algemeen hakhoutboom, ook als lage knotboom met plaatselijk struweel van grauwe wilg. In deze houtsingels zijn opvallend veel eenstijlige meidoorns, die kunnen wijzen op een historische combinatie met hegbeplanting. Verder staan er vrij veel Gelderse rozen, de hybride van grauwe wilg en boswilg (*Salix x reichardtii*), boswilg, gewone vlier, wilde lijsterbes, es, sporkehout, bramensoorten en bitterzoet als liaan. Verder enkele knotwilgen (schietwilgen). De amandelwilg is hier mogelijk als vriendwilg toegepast. Voor de Gelderse roos is Labbegat 1 een belangrijke oogstplek van autochtoon plantmateriaal voor de Nationale Genenbank en opkweek van plantgoed voor natuurgebieden.

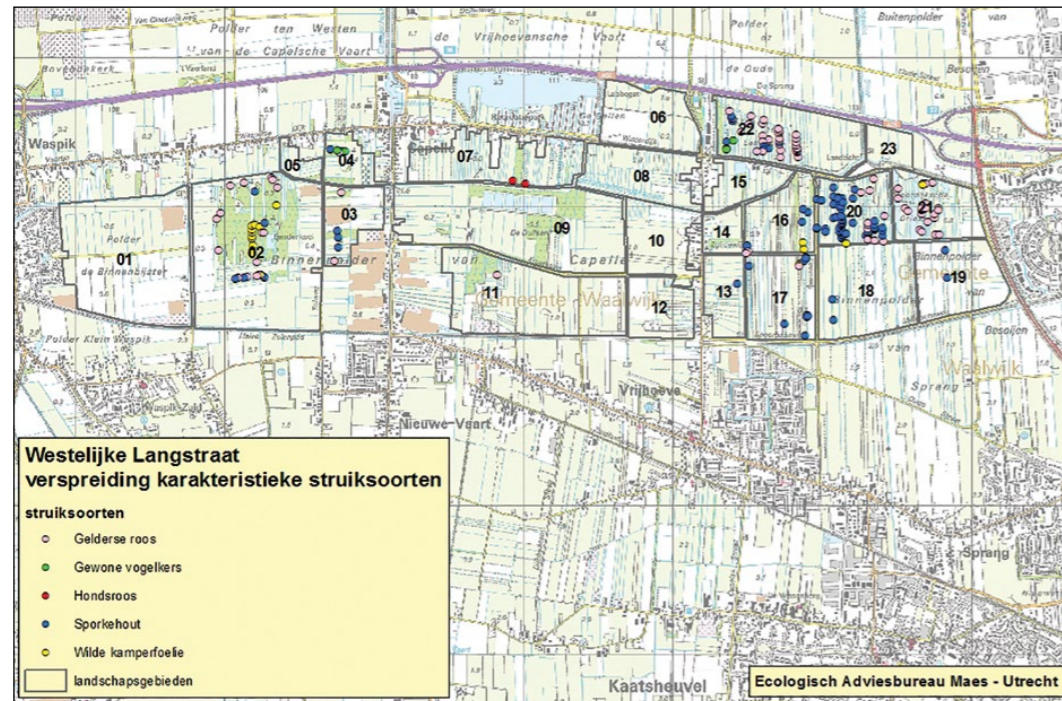

Labbegat 1, vanaf de Winterdijk.

Labbegat 1 met karakteristieke smalle kavels met elzenhakhoutstoven, Gelderse roos met vruchten.

Kaart 9 Verspreiding van enkele karakteristieke struiksoorten in het gebied.

Zware els (*Alnus glutinosa*).Es (*Fraxinus excelsior*).Eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*).Schietwilg (*Salix alba*).Gelderse roos (*Viburnum opulus*).Zachte berk (*Betula pubescens*).Kraakwilg (*Salix fragilis*).De geoorde wilg (*Salix aurita*).

DE SOORTEN BOMEN EN STRUIKEN

De inheemse soorten

De inheemse soorten behoren tot de oudste beplantingen en kunnen voor een belangrijk deels tot de autochtone of wilde flora gerekend worden.

In het Westelijke Langstraatgebied zijn vooral de zwarte els en in mindere mate de es de belangrijkste boomsoorten die als hakhout en knobomen waren en worden beheerd. Deels is het oude beheer gestopt en groeten de bomen meerstammig uit. Verder komen verspreid knotwilgen voor van de schietwilg, een enkele kraakwilg en zachte en ruwe berk als

opgaande bomen. Mogelijk komt de zomereik op een enkele groeiplaats als autochtone boom voor, maar de meeste waarnemingen zijn van vrij recente en niet-autochtone herkomsten.

In de struiklaag zien we als karakteristieke soorten de Gelderse roos, wilde kamperfoelie, sporkehout, hondсроos en gewone vogelkers. Deze zijn apart geplot en gekarteerd.

Salix guinieri (rossige wilg x grauwe wilg).

Bitterzoet (*Solanum dulcamara*).

Sporkehout (*Rhamnus frangula*).

zwarte bes (*Ribes nigrum*).

Wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*).

Betula x aurata (zachte berk x ruwe berk).

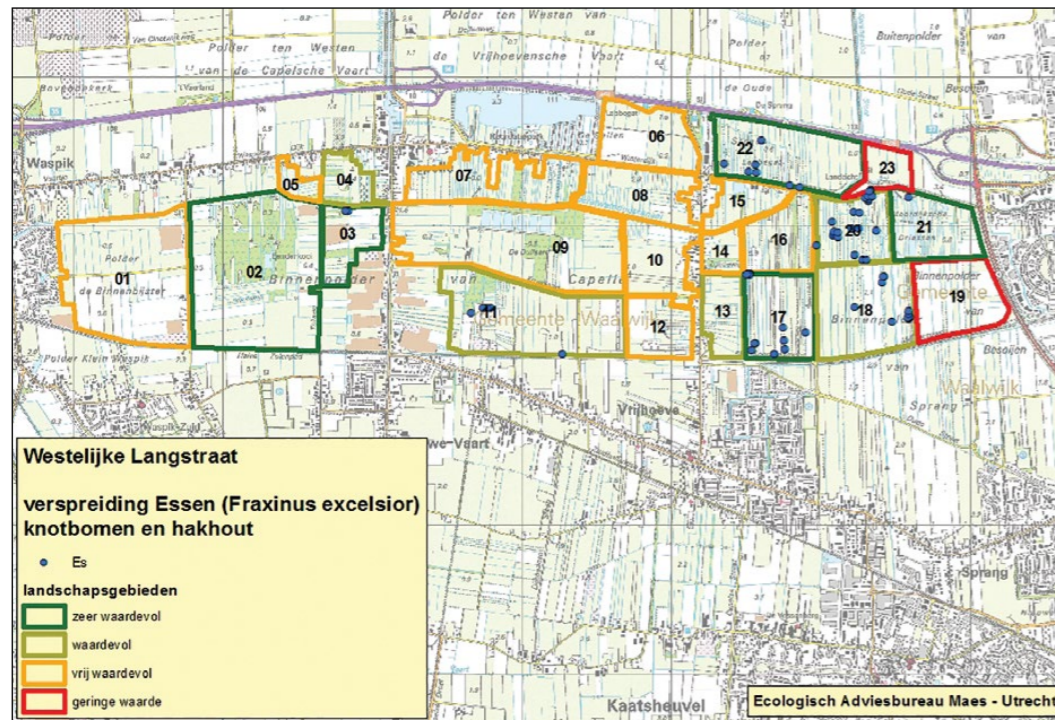
De wilde kamperfoelie in het elzenbos van Den Dulver betreft een steekproef. Deze typische bosliaan is er vrij algemeen. Ook in andere bospercelen komt de wilde kamperfoelie hier en daar nog voor. In de houtsingels en houtwallen blijkt de soort schaars voor te komen. Ook de hondсроos en gewone vogelkers is met weinig waarnemingen zijn zeldzaam. Gelderse roos en sporkehout komen vooral in de oostelijke landschapsgebieden voor. Op een paar plaatsen is Gelderse roos ook aangeplant, met plantgoed van onbekende herkomst en waarschijnlijk niet autochtoon. Als bijzondere weinig voorkomende soorten noemen we nog de zwarte bes en geoorde wilg. Minder zeldzaam maar soorten die er thuis horen zijn grauwe wilg, boswilg, bitterzoet, gewone vlier en wilde lijsterbes. De eenstijlige meidoorn komt geregeld voor en kan mogelijk als een relict van vroegere heggen opgevat worden, vóór de toepassing van het prikkeldraad. Van de inheemse wilgen komen spontane hybriden voor als *Salix x multinervis* (grauwe wilg x geoorde wilg), *Salix x reichardtii* (grauwe wilg x boswilg), *Salix x guinieri* (grauwe wilg x rossige wilg) en *Salix x charrieri* (geoorde wilg x rossige wilg).

Ongetwijfeld zijn er soorten waarvan de populaties zijn verkleind en verdwenen. Zo is de tweestijlige meidoorn niet meer teruggevonden (med. Ad Wage-makers)

Niet inheemse soorten

Niet inheemse soorten, veelal van jongere tijdslagen, kunnen cultuurhistorische hebben zoals katwilg, amandelwilg, Amerikaans krentenboompje, Amerikaanse eik, Amerikaanse vogelkers, Zoete kers en Canadapopulier.

BEHEER EN BEHOUD

Kaart 10 (= kaart 5) Waardenstelling landschapsgebieden, cultuurhistorisch groen erfgoed (EAM).

Kaart 11 Voorstel herstel slagenlandship (Witteveen-Bos).

Uit de inventarisatie van de cultuurhistorische waarden van het Westelijk Langstraatgebied blijkt dat de gebieden (onze nummering, zie kaart hiernaast) 02, 03, 17, 21 en 22 (Den Dulver, De Kwekel, Labbegat 2, Labbegat 4 en Labbegat 1) 'zeer hoog' scores, de gebieden 11, 13, 18 en 20 (De Dullaard zuidelijk deel, Zuidewijn, Binnenpolder van Besoijen westelijke deel en Labbegat 3) scoren 'hoog'.

De waardenstelling moet ook gezien worden vanuit de wetenschap dat van het oude slagenlandship met authentieke houtsingels en houtwallen de behouden oppervlakte inmiddels klein en zeldzaam is geworden. Van het eens grote landschapstype is in feite maar een schamel restant over. Met name in de gebieden 02, 17, 21 en 22 is het karakteristieke landschap met de cultuurhistorische houtsingels en houtwallen nog goed herkenbaar en te beleven.

In het voorgestelde herstelplan van het slagenlandship (Witteveen-Bos), worden de gebieden (onze nummering) 20, 21 en 22 niet of merendeels niet als te herstellen aangegeven. Ook 03 en 04 worden als niet te herstellen aangegeven. Het Kooibos Den Dulver valt buiten het slagen- en housinglandship en heeft een eigen beheer.

Voor de nog meest authentieke houtsingels en houtwallen binnen het slagenlandship is aan te bevelen

om de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden met de nummers 17, 18, 20, 21 en 22 prioriteit voor verbetering en herstel te geven. In het gebied 22 ligt bovendien ook een waardevolle Rassenlijstlocatie van autochtone Gelderse roos en is een oogstgebied voor de zwaarte els ten behoeve van de Nationale Autochtone Genen31bank. Landelijk gezien worden autochtone bomen en struiken op nog geen 3% meer geschat. Bedacht moet ook worden dat authentieke beplanting nooit echt is te vervangen of te compenseren. Hoe waardevol zorgvuldige nieuwe beplanting ook mag zijn, de authentieke cultuurhistorische informatie van plantgoed, plantafstanden, plantplekken en historische beheer is niet terug te brengen en gaat definitief verloren.

Voor wat betreft het Kooibos Den Dulver zou een beheer- en herstelplan op grond van ecologische en vooral ook cultuurhistorische doelstellingen aan te bevelen zijn.

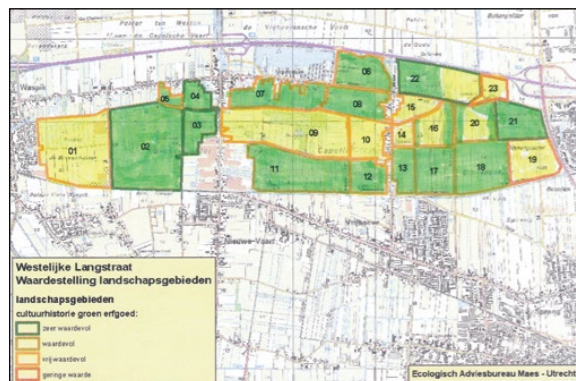

Kaart 12 Aardkundige waarden (Arcadis).

Op kaart 12 hierboven staan de aardkundige waarden aangegeven, waarbij vooral de bodems met potenties voor kalkmoeras en blauwgrasland als bijzonder en zeer waardevol aangemerkt kunnen worden.

Deze vegetatietypen kunnen uit oogpunt van ecologie en natuur bijzonder van belang en hebben hier hoge potenties. Vanwege de slagenstructuur en historische gebruik zijn ze ook van cultuurhistorische betekenis. De opgave is om met creativiteit zowel behoud en herstel van de houtsingels en houtwallen als het behoud en herstel van kalkmoerasvegetatie, blauwgrasland- en trilveenvegetatie na te streven. Uitgaande van de bodems met potenties voor kalkmoerassen en blauwgraslanden en de aanwezige cultuurhistorisch en ecologisch waardevolle percelen met houtsingels en houtwallen is een evenwichtige verdeling van gebieden met eigen doelstellingen goed mogelijk. Dit is in de onderstaande kaart (kaart 13) in beeld gebracht.

Kaart 13 Voorstellen voor behoud en herstel: groene kleur: behoud en herstel van houtsingels/houtwallen (accent op cultuurhistorisch beheer); gele kleur behoud en herstel van kalkmoerassen en blauwgraslanden (accent op ecologisch beheer).

Aanbevelingen voor beheer, behoud en herstelmaatregelen:

Algemeen: project om inzicht te hebben in de gedetailleerde de opbouw van de elzensingels: de plantafstanden, de plek op het sloottalud, de precieze knot- en hakhoutvormen en de begeleidende soorten.

1. Bij karakteristieke soorten met te kleine populatiegrootte de populatie vergroten met autochtoon plantgoed zoals van hondsroos, zwarte bes, wilde kamperfoelie en geoorde wilg.
2. Van de oudere schiet- en kraakwilgen en de oudere Canadapopulieren stekken vermeerderen voor inboet in het gebied.
3. Aanplant van niet-autochtone beplanting in de afgelopen decennia omvormen in de landschapsgebieden met waardenstelling zeer waardevol en waardevol.
4. Behoud en herstel van de westelijke helft van gebied 22 (ons kaartnummer, Labbegat 1) als houtsingelgebied, en de rechterhelft, inclusief de centrale gelegen kalkmoerasbodembodem (zie kaart 12) vanuit ecologische doelstellingen worden beheerd, hersteld of omgevormd.
5. De open delen van gebieden 14 (Zuidwijn-noordelijk deel), 16 (labbegat 2, zuidelijk deel) en 20 (Labbegat 3) tot aan de historische Meerdijkweg, als ecologisch te beheren bestemmen, wat al merendeels het geval is.
6. Gebied 20 (Labbegat3) ten oosten van de Meerdijkweg en gebied 21 (Labbegat 4): behoud en herstel van de houtsingels en houtwallen.
7. De gebieden 13 (Zuidwijn zuidelijk deel), 17 (Labbegat 2, zuidelijk deel) en 18 (Binnenpolder van Besoijen westelijk deel): behoud en herstel van de houtsingels en houtwallen.
8. Gebied 19 (Binnenpolder van Besoijen, oostelijk deel): ecologisch beheer.
9. De gebieden 09 (De Dullaard noordelijk deel) en 10 (Kruisvaart): ecologisch beheer.
10. De gebieden 11 (De Dullaard zuidelijk deel) en 12 (De Dullaard zuidoostelijk deel): herstel en behoud van houtsingels en houtwallen.
11. 01 (De Binnenbijster): ecologisch beheer
12. 02 (Den Dulver), 03 (De Kwekel), 04 (De Tolweg Noord, oostelijke deel): behoud en herstel van houtsingels en houtwallen. Het Kooibos cultuurhistorisch en ecologisch beheren.
13. 06 (De Dellen): behoud en herstel van de houtsingels en houtwallen.
14. 07 (De Schans) en 08 (De Hoven): behoud en herstel van de houtsingels en houtwallen.
15. 15 (Hoge Vaart): ecologisch beheer.
16. 23 (Landzicht): ecologisch beheer.
17. De bosstrook op de grens van de gebieden 14/16 en van de gebieden 13/17 als bosstrook en lanen beheren en herstellen.
18. De bosstrook binnen gebied 16 (oostelijke deel) omvormen tot de oorspronkelijke slagenkavels.

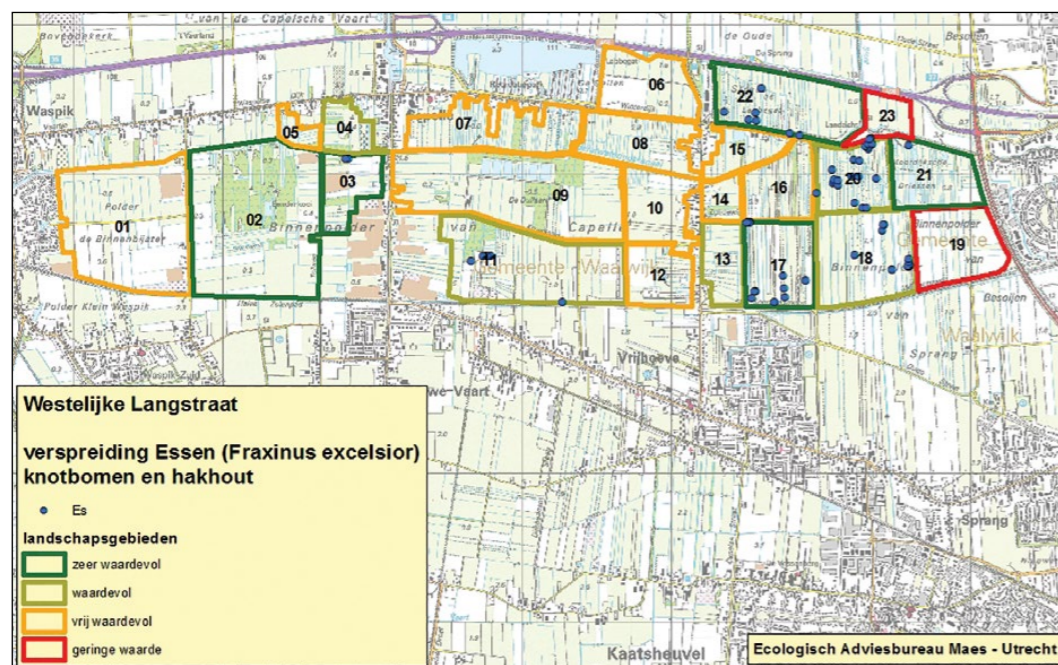
Meerdijksche Driessen (Labbegat 4).

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

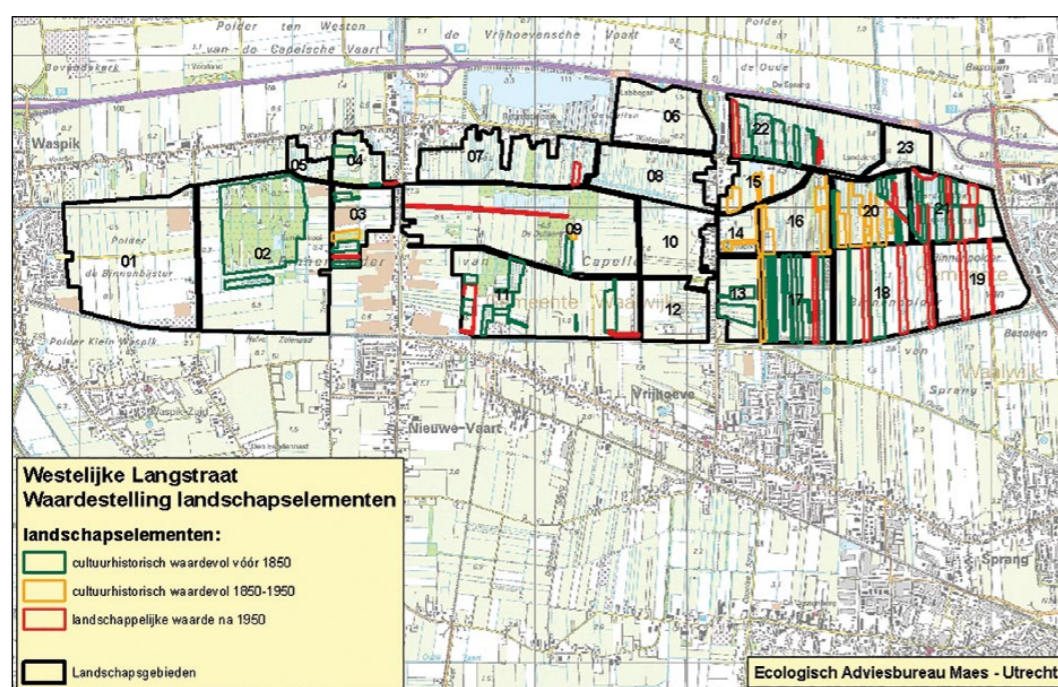
De Westelijke Langstraat is nagenoeg het laatste voorbeeld in de provincie Noord-Brabant van een zeer karakteristiek historisch landschap dat eeuwenlang bepalend was. Ofschoon ook in het Westelijk Langstraatgebied veel van het typische slagenlandschap met elzensingels door schaalvergroting en functieverandering is verdwenen zijn er nog goed behouden en herkenbare deelgebieden zoals bij eendenkooi Den Dulver (02), Labbegat 1 (22), Labbegat 4 of de Meerwijksche Driessen (21) en Labbegat 2 (zuid) (17).

De houtwallen en houtsingels bestaan in hoofdzaak uit zwarte els die als hakhout en lage en hogere knotbomen zijn beheerd. In mindere mate zien we de es, schietwilg en kraakwilg als hakhout en knotboom. Soorten als wilde lijsterbes, sporkehout, wilde kamperfoelie, eenstijlige meidoorn, zwarte bes en gewone vlier zijn de typische begeleidende soorten die ongetwijfeld velerlei historische gebruik hebben gekend. De eenstijlige meidoorns zijn waarschijnlijk nog relictten van de meidoornheggen die in de singels en houtwallen stonden vóór de invoering van het prikkeldraad in het begin van de 20e eeuw. Een aanzienlijk deel van de landschapselementen bevat nog plantgoed (bomen en struiken) die als autochtoon (wild) en van vóór 1850 beschouwd kunnen worden. Dergelijke landschapselementen zijn thans uiterst zeldzaam geworden en kwetsbaar groen erfgoed. Naast het typische landschap met de smalle kavels begrensd door elzensingels, zijn de schrale natte graslanden hier van hoge natuurwaarde en ook van historisch-landschappelijke betekenis. Die vallen buiten het kader van dit rapport.

In de kaarten 14 en 15 zijn de waardenstellingen van de afzonderlijke landschapsgebieden en landschapselementen nog eens weergegeven. De landschapsgebieden met de waardering zeer waardevol en waardevol bieden substantieel veel actueel groen erfgoed. De gehanteerde kenmerken en criteria zijn in deze rapportage beschreven. De landschapsgebieden met de categorie 'vrij waardevol' hebben een nog herkenbare historische percelering en kunnen door cultuurhistorisch beheer aanzienlijk in waarde toenemen. Dat geldt in mindere mate voor de categorie 'geringe waarde'. In hoofdstuk 5 Beheer en behoud zijn aanbevelingen voor een zorgvuldig beheer en herstel aangegeven en per landschapsgebied prioriteiten voor accenten op ecologisch beheer of cultuurhistorisch beheer.

Kaart 11 (= kaart 5) Overzicht van de verschillende landschapsgebieden.

Kaart 15 (= kaart 4) Overzicht van de landschapselementen.

LITERATUUR

Gemeente Waalwijk, Het verhaal van de Westelijke Langstraat. Visie op landschap, cultuurhistorie en archeologie Westelijke Langstraat. 2017.

Gemeente Waalwijk, Verslag werksessie slagkracht oranje. 2018

Jongh, Ineke de, en Bert Maes, Historische wallen in Het Groene Woud; Archeologisch en boshistorisch onderzoek naar de middeleeuwse wal om Het Speet in De Geelders, 2016.

Jongh, Ineke de, en Eline Amsing, Rapportage inventarisatie en waardering landschap, erfgoed en recreatie Westelijke Langstraat. Arcadis, 2017.

Jongh, Piet de, en Ad Wagemakers, Natuurgebied de Langstraat. 2005.

Koopmanschap, Hans, Grensgebied tussen zand en veen. 2015.

Maes, N, C. Rövekamp en R. van Loon, Inventarisatie van autochtone bomen en struiken in West- en Midden-Brabant, LBL., 1996.

Maes, Bert en René van Loon, Natura 2000, Deel 1. SBB terreinen. Integratie autochtone bomen en struiken. 2009.

Maes, Bert, Betekenis en beheer van bomen en heesters als cultuurhistorisch erfgoed. Sdu, Den Haag, 2011.

Maes, Bert (red.), Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen; herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik, 2013.

Maes, Bert, Inheemse bomen en struiken. Het landschap van westelijk Noord-Brabant als cultuurhistorische erfgoed. 2016. In: Van den Eynde en Toorians, Op zand, veen en klei.

Maes, Bert, Atlas van het landschappelijk groen erfgoed van Nederland. RCE, 2016.

Wagemakers, A. en G. de Haan, Rapportage elzensingels. IVN Waalwijk, de Waerdman, 2008.

Wikaart, V., H. van Engen en K. Leenders. 'Nyet dan water ende wolcken', de onderzoekscommissie naar de aanwassen in de Verdrongen Waard (1521-1523). Werkendam, 2009.

BIJLAGE: TOELICHTING OP DE DIGITALE KAARTEN

Voor de waardenstelling van het groen landschappelijke erfgoed zijn in kaart gebracht en voorzien van attributentabellen:

- 23 landschapsgebieden (de Arcadisbegrenzings met deels onderverdelingen)
- Landschapselementen (houtwallen, houtsingels en bouselementen)
- Karakteristieke bomen en struiken. Hierbij zijn de elzen als basissoort van de houtwallen en houtsingels niet opgenomen.
- **De attributentabel van de landschapsgebieden.**
Deze bestaat uit: de gebiedsnaam, een gebiedsnummer en de waardenstelling: zeer waardevol, waardevol, vrij waardevol en geringe waarde.
- **De attributentabel van de landschapselementen.**
Deze bestaat uit: de CH-waarde (Cultuurhistorische waarde) in A= zeer waardevol, B= waardevol, C= vrij waardevol, D= waardevol, L = landschappelijke waarde. A, B en C of combinaties behoren tot de tijdslaag van vóór 1850. De beplanting is veelal autochtoon (behorend tot de wilde flora). D betreft landschapselementen van de periode ca. 1850-1950. De beplanting is hier niet autochtoon of onzeker. L betreft jonge beplanting na ca. 1950. De cultuurhistorische waarde ervan is gering.
- **De attributentabel van boom- en struiksoorten.**
Deze bestaat uit een datum, de wetenschappelijke naam, de Nederlandse naam, het aantal, de cultuurhistorische waarde in a, b en c of combinaties: resp. zeer waardevol, waardevol, vrij waardevol. Het betreft de es (als hakhout en knotboom), de schietwilg en kraakwilg (veelal als knotbomen), sporkehout, wilde kamperfoelie, eenstijlige meidoorn, geoorde wilg, Gelderse roos en de hondsroos. Algemeen voorkomende soorten als berken, wilde lijsterbes, bitterzoet en grauwe wilg zijn niet apart geplot.

